

Posliiniastiat, varallisuus ja kuluttajakäyttäytyminen 1700-luvun Torniossa

Kulutustutkimus on yksi yhteiskuntatieteiden muodikkaista aiheista, ja kulutuksesta on 1980-luvulta lähtien ja erityisesti 1990-luvulla tullut myös eräs historiallisen ajan arkeologian keskeisistä tutkimusteemoista. Kulutusta käsittelevän arkeologian suosio ei ole yllättävää, sillä kulutuksen katsotaan yhtäältä peilaavan ja toisaalta muokkaavan ihmisten identiteettiä. Identiteettiin liittyvät kysymykset ovat puolestaan kuuma tutkimusaihe etenkin teoreettisesti orientoituneessa arkeologiassa. Historiallisen ajan arkeologiassa tämä on ilmennyt ennen kaikkea pyrkimyksenä selvittää materiaalisen kulttuurin ja sosioekonomisen statuksen välisiä korrelaatioita, joskin myös identiteetin muita ulottuvuuksia on pyritty lähestymään etenkin viimeaikaisessa angloamerikkalaisessa tutkimuksessa (ks. esim. Hällans & Andersson 1992; Rosén 1999; Orser 2003; Lucas 2004).

Sosioekonomisen statuksen tutkimuksessa erityisen tärkeänä aineistona on pidetty keramiikkaa, joka on uuden ajan arkeologisissa konteksteissa yleisin yksittäinen esinelöytöryhmä ja jonka katsotaan toimivan laajempien sosiaalisten ja taloudellisten olosuhteiden ”barometrina”. Eri keramiikkatyyppejen ja astiamuotojen jakaumien perusteella on laadittu arkeologisesti tutkituille talouksille niiden (sosio)ekonomista statusta mittaavia indeksejä. Koska erilaisten keramiikkatyyppejen valmistuskustannukset ja siten hinnat olivat erilaisia, tutkijoiden tavaksi on tullut vetää johtopäätöksiä kotitalouksien varallisuudesta ja kuluttajakäyttäytymisestä keramiikkalöytöjen perusteella (Scott 1997, 145; vrt. Miller 1980; 1991). Tällaisen ajattelutavan juuret ovat Britanniassa ja Yhdysvalloissa, mutta se on saanut laajaa kannatusta myös Ruotsissa ja Suomessa (esim. Rosén 1999; Niukkanen 2002). Tämä artikkeli tarkastelee kulutukseen ja kuluttajakäyttäytymiseen liittyviä kysymyksiä kuumien juomien ja niiden kulutukseen liittyvän esineistön, ennen kaikkea posliiniastioiden, kautta 1700-luvun jälkipuolen Torniossa.*

Esineet hyödykkeinä

Etenkin angloamerikkalaisessa maailmassa on 1990-luvulta lähtien korostettu, että historiallisen ajan arkeologian tulisi käsitellä esineitä hyödykkeinä. Hyödykkeet on

* Tutkimus on saanut tukea Suomen Kulttuurirahastolta ja Kulttuurirahaston Lapin nimikkorahastolta. Artikkelin liittyi Oulun yliopiston rahoittamaan tutkimushankkeeseen *Material Roots of Modernisation in Northern Finland (c. 1500–1800 AD): An Archaeological Study of Urbanisation and Consumption*. Haluamme kiittää professori Jussi-Pekka Taavitsaista, FT Janne Ikäheimoa ja FL Sami Lakomäkeä erinomaisista kommentista, korjaus ehdotuksista ja hyödyllisistä kirjallisuusvihjeistä.

määritelty vaihdantaa varten valmistetuiksi esineiksi, jotka tuotteistamisprosessissa irrotetaan valmistuksen yhteydessä syntyneistä merkityksistä ja joihin liitetään vaihdon ja kulutuksen kautta uusia merkityksiä (Orser 1996a; Warner 2002). Esineiden hyödykeluonteen korostaminen liittyy näkemykseen, jonka mukaan kapitalismin kehitys aiheutti syvällisiä muutoksia kuluttajakäyttäytymisessä ja esineisiin ladatuissa merkityksissä – kapitalismin myötä esineet muuttuivat ensisijaisesti hyödykkeiksi (Yentsch 1994, 148; Johnson 1996, 192, 199–200).

Kulutusta sinänsä ei voida pitää modernin maailman (ts. uuden ajan) ilmiönä, mutta se on saanut aivan uudenlaisia merkityksiä keskiajan jälkeen ja aivan erityisesti teollistumisen myötä. Esimerkiksi keramiikka-astioiden määrä lisääntyy ja astiamuodot monipuolistuvat merkittävästi uudella ajalla. Koska ruoan ja juoman kulutus kuuluvat epäilemättä elämän tärkeimpiin osiin, niiden kulutukseen liittyvän esineistön katsotaan myös heijastavan paitsi materiaaliseen kulttuuriin ladattuja sosiaalisia merkityksiä myös laajempia yhteiskunnallisia muutoksia (Deetz 1977; Yentsch 1994, 133; Pennell 1999; vrt. myös Leone & Shackel 1987). Tutkijat painottavat esineellisen kulttuurin muutoksen syitä jonkin verran eri tavoin. Esimerkiksi Yentschin (1994, 148) ja Johnsonin (1996, 192, 199–200) mukaan muutoksen taustalla olivat kapitalismin kehitykseen sidotut muutokset kuluttajakäyttäytymisessä ja siten esineiden uudenlaisissa merkityksissä. Courtney (1997, 10–11, 16) puolestaan painottaa enemmän yleistä kulttuurin muutosta kuin esimerkiksi kulutuksen kasvua, vaikka hän toki liittääkin materiaalisen kulttuurin ja kulutuskäyttäytymisen muutokset toisiinsa.

Hyödykkeillä on katsottu olevan kolmenlaisia arvoja: vaihto-arvo, käyttöarvo ja esteettinen arvo. Vaihtoarvo voi vaihdella merkittävästi, sillä sen määräytymiseen vaikuttavat paitsi tuotanto- ja kuljetuskustannukset sekä välikädet myös käyttöarvo. Hyödykkeiden esteettinen arvo on puolestaan yhdistetty esimerkiksi niiden aiheuttamaan mielihyvän tunteeseen (Orser 1996b, 113–114). Jaottelulla on ehkä analyttistä arvoa, mutta ongelmaton se ei ole. Etenkin esteettinen arvo on vaikeasti määriteltävissä, ja se tapaa nousemaan esiin lähinnä silloin, kun esineellä ei näytä olevan ilmeistä taloudellista tai suoraviivaisen funktionaalista arvoa (ks. esim. Orser 1996b, 114–115).

Kulutukseen orientoituneessa esinetutkimuksessa on myös yleisempiä ongelmia, jotka liittyvät ennen kaikkea yksinkertaistaviin oletuksiin kuluttajakäyttäytymisestä ja yksilöiden mahdollisuuksista tehdä kulutusvalintoja (Campbell 1993; Wurst & McGuire 1999; ks. myös alla). Esineiden funktiot voivat myös olla hyvin moniulotteisia ja ihmisten ja esineiden väliset suhteet erittäin monimutkaisia (esim. Gell 1998; Graves-Brown 2000), eikä esineiden hyödykeluonteen korostaminen juurikaan edesauta niiden muiden puolien ymmärtämistä. Toisin sanoen kulutusorientoitunut tutkimus marginalisoi esimerkiksi esineiden elinkaareen liittyvät kysymykset (ks. alla).

Posliini ja kuumiin juomiin liittyvä esineistö 1600- ja 1700-luvun Torniossa

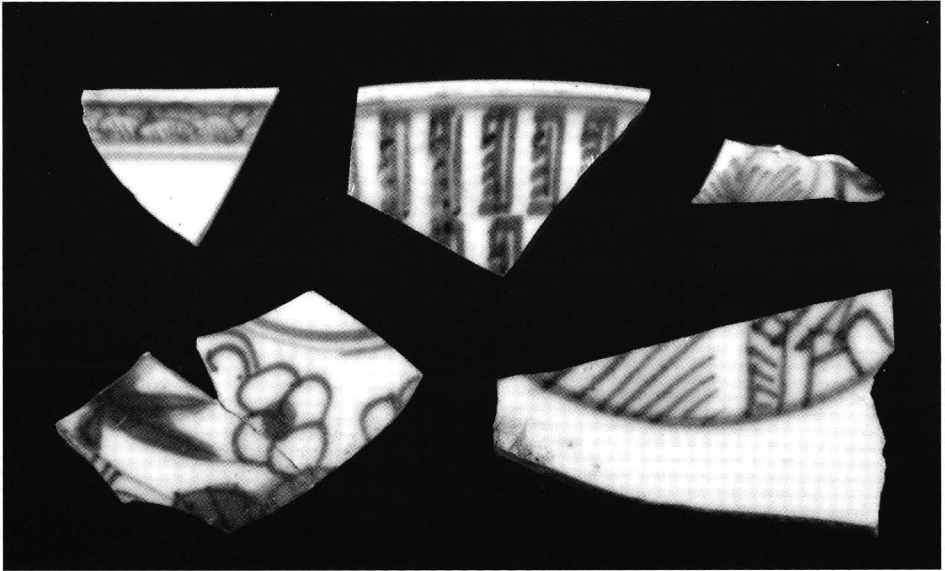
Löytöretkiä seurasi uusien nautintoaineiden – ennen kaikkea teen, kahvin ja tupakan – leviäminen Eurooppaan, ja niiden kulutus lisääntyi nopeasti. Näiden nautintoaineiden kulutukseen liittyvä esineistö muodostaakin hyvin yleisen ja runsaan löytökategorian uuden ajan kaupunkiarkeologisilla kaivauksilla. Kiinalaisen posliinin tuomisesta Turkuun on viitteitä 1580-luvulta, mutta posliiniastiat yleistyivät Suomessa vasta paljon myöhemmin, ja 1600-luvun loppua vanhemmiksi ajoitetut posliiniesineet on yleensä tulkittu myöhemmin hankituiksi keräilyesineiksi (ks. Hyvönen 1983, 33–35, 1986, 7).

Tässä valossa onkin varsin kiinnostavaa, että varhaisimmat posliiniastioiden kappaleet on Torniossa löydetty 1600-luvun puoliväliin ajoittuvasta kontekstista (Ikäheimo 2004). Koko 1600-luvun ajan posliini oli kuitenkin suhteellisen harvinaista paitsi Ruotsissa myös yleisemmin Euroopassa, ja posliiniastioita onkin totuttu pitämään statusesineinä (esim. Nilsson Schönborg 2001, 29; Niukkanen 2002, 39).

Posliini alkoi yleistyä ja sen hinta laskea 1700-luvulla, jolloin se tuli yleisemmin varakkaan väen ulottuville myös Ruotsissa (Hyvönen 1986, 120). Tällöin esimerkiksi perukirjoihin ilmaantuvat maininnat parista tusinasta posliinilautasesta ja puolesta tusinasta teekupista ja -lautasesta, jotka olivat pääasiallisesti kiinalaista tuontiposliinia (Nilsson Schönborg & Rosén 2003). Ratkaiseva merkitys oli etenkin Ruotsin Itä-Intian kauppakompanialla, joka toimintansa aikana (1731–1813) toi kymmeniä miljoonia kappaleita kiinalaisia posliiniastioita Ruotsiin (Nilsson Schönborg 2001, 16). Kiina sekä sen myötä myös tee ja posliini muodostuivat suoranaiseksi muoti-ilmiöksi 1700-luvun puolivälissä (Klinge 2002, 38). Toisaalta kiinalainen posliini menetti Ruotsissa myös nopeasti asemaansa yhtäältä paikallisen fajanssituotannon ja toisaalta eurooppalaisen piiposliinituotannon myötä 1700-luvun loppupuolella (Nilsson Schönborg & Rosén 2003). Torniossa posliiniastioiden kappaleet muodostavat silti hyvin vähälukuisen löytöryhmän vielä 1700-luvunkin arkeologisessa aineistossa, ja myös fajanssi- ja piiposliinilöydöt ovat määrällisesti vähäisiä, joskaan eivät suoranaisia harvinaisuuksia (ks. esim. Herva 2002, löytöluettelo; Ikäheimo 2004).

Ensimmäinen maininta posliiniastioista Tornion säilyneessä perukirja-aineistossa on vuodelta 1751, jonka jälkeen ne yleistyivät melko nopeasti. Perukirjojen mukaan kaupunkilaiset omistivat ”ächtä” ja ”oächtä porcellain” (esim. perukirja [PK] 30.4.1767, TKA Bia:4 1756–1767, OMA), siis posliinia ja fajanssia. Useimmissa tapauksissa on mainittu pelkästään ”porcellain”, eikä tässä yhteydessä ole mahdollista arvioida, tarkoittaako maininta mahdollisesti ”aitoa” vai ”epäaitoa” posliinia, ja seuraavassa puhutaan siksi yksinkertaisesti posliinista. Ylipäättään perukirjojen käyttämiseen tutkimusaineistona liittyy useita lähdekiittäisiä kysymyksiä. Vuoden 1734 lain mukaan perukirjoihin tuli merkitä kuolinpesän kaikki tavarat, mutta tätä määräystä laiminlyötiin säännöllisesti, ja etenkin vähäarvoiset esineet saattoivat jäädä pois inventaareista. Mutta vaikka osa tavaroista jätettiin merkittämättä ja tapana oli myös alihinnoittaa esineistöä, voidaan pesäluetteloiden katsoa antavan yleiskäsityksen kuolinpesien arvosta ja tavaroista. Toinen ongelma liittyy perukirjojen edustavuuteen, sillä kaikista kuolleista ei laadittu pesäselvitystä; vielä 1800-luvullakaan ei pesäluetteloita laadittu edes puolesta väestöstä (Markkanen 1988). On kuitenkin arvioitu, että 1700-luvun jälkipuolen Torniossa perukirjoitus olisi laadittu miltei joka toisesta kuolinpesästä, ja syynä poikkeukselliseen kattavuuteen on pidetty Tornion varakkuutta (Nordberg 1996). Kaikkein varattomin väki lienee kuitenkin aliedustettuna perukirja-aineistossa.

Posliiniastioiden lisäksi on tässä yhteydessä syytä tarkastella myös muita (oletettavasti) kuumien juomien nauttimiseen liittyviä esineitä, kuten hopeasta, kuparista tai tinasta valmistetut tee- ja kahvipannut, sokerikot, teelusikat, posliiniset teekannut ja -kupit. Ennen vuotta 1723 laadituissa torniolaisten perukirjoissa ei ole mainintoja tällaisista esineistä, mutta ne yleistyvät 1700-luvun kuluessa siten, että viisi (25 % tunnetuista) vuosina 1723–1749 ja 36 (40 % tunnetuista) vuosina 1750–1776 laadituista perukirjoista sisältää mainintoja kuumien juomien nauttimiseen liittyvästä esineistöstä. Mikäli kyseisiä esineitä todella käytettiin teen, kahvin ja/tai kaakaon kulutukseen, näiden nautintoaineiden käytön voidaan arvella levinneen Tornioon viimeistään isonvihan aikana tai heti sen jälkeen, ja käyttö lienee yleistynyt 1700-luvun jälkipuoliskolla. On huomattava, että perukirjojen tiedot ovat ”myöhässä”, eli ne kertovat vainajan vuosia

Valikoima kiinalaista posliinia Tornion ns. Rakennustuotteen ja Ryhmäkodin tonttien kaivauksilta 2002.
Kuva: Janne Ikäheimo.

A selection of Chinese porcelain from the 2002 excavations. Photo Janne Ikäheimo.

tai jopa vuosikymmeniä aikaisemmin hankkimista esineistä. Jos esimerkiksi Réginalt Outhierin (1975, 96) aikalaiskuvaukseen on uskomisen, ainakin teen kulutus oli vuonna 1736 yleistä Torniojokilaakson alueen varakkaimmissa talouksissa.

Kuumat juomat ja niihin liittyvät esineet suhteessa varallisuuteen

Kuumien juomien kulutusta 1700-luvun jälkipuoliskon Torniossa voidaan tutkia paitsi ylellisyysveroluetteloiden myös pesäluetteloiden ja arkeologisten löytöjen kautta. Tässä yhteydessä tarkoituksena on tarkastella yhtäältä itse nautintoaineiden kulutuksen ja toisaalta nautintoaineisiin liittyvien esineiden suhdetta varallisuuteen. Vaikka kuumiin juomiin liittyviä esineitä (ja perukirjojen tietoja niistä) voidaan käyttää lähdeaineistona selvittäessä kyseisten nautintoaineiden kulutusta, esineet ovat materiaalsen kulttuurin tutkimuksen näkökulmasta kuitenkin enemmän kuin pelkkiä heijastumia kulutustottumuksista. Toisin sanoen materiaalsen kulttuurin tutkimuksen tulee käsitellä esineiden roolia ihmisten elämässä, eikä esineiden merkitys ja funktio ole suoraan johdettavissa niiden (oletetusta) mekaanisesta käyttötarkoituksesta. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, etteivät esimerkiksi posliiniastiat välttämättä ole tärkeitä ensisijaisesti siksi, että niistä voidaan nauttia teetä tai kahvia. On myös pidettävä mielessä, ettei teen ja kahvin nauttimiseen soveltuvia esineitä välttämättä käytetty (pelkästään) kyseiseen tarkoitukseen (ks. alla).

Kahvin, teen ja tupakan kulutus lisääntyi ympäri Eurooppaa 1500-luvulta alkaen, mutta niitä voidaan ainakin osittain pitää eräänlaisina luksushyödykkeinä. Esimerkiksi Mäntylä (1971, 510–511; 1993, 263) on veroluetteloiden avulla tarkastellut teen ja kahvin käytön yleisyyttä varhaisen uuden ajan Torniossa, ja hän lainaa veroluetteloon

kirjattua tietoa siitä, ”etteivät varattomat juo näitä juomia”. Syynä tähän Mäntylä pitää teen ja kahvin korkeaa hintaa. Mäntylän tapaan ylellisyysverotietoja lähteenään käyttänyt Teerijoki (1993, 64) yhtyy tähän näkemykseen. Veroluetteloiden antama kuva kuumien juomien kulutuksesta voi kuitenkin olla puutteellinen (ks. alla), ja kuvaa voidaan mahdollisesti täydentää esineistön kautta perunkirjoja lähteenä käyttäen.

Posliiniesineiden ja muiden kuumien juomien kulutukseen liitettävissä olevien esineiden esiintyminen torniolaisten perunkirjoissa 1750–1776 on esitetty varallisuuden mukaan jaoteltuna seuraavassa taulukossa:¹

Taulukko 1.

Varallisuus kuparitaalereissa vuosina 1750–1776	Kuumiin juomiin liittyvä esineistö	Posliiniastiat
< 800	8,5 % (3)	17 % (6)
800–1999	25 % (4)	50 % (8)
2000–4999	75 % (6)	62,5 % (5)
5000–14 999	67 % (10)	33 % (5)
> 15 000	87 % (13)	66 % (10)
Ei tietoa	–	–
Yhteensä	40 % (36)	38 % (34)

Perunkirjojen perusteella näyttää siis ilmeiseltä, että posliiniastioiden ja muiden kuumien juomien nauttimiseen liittyvää esineistö on yhdistettävissä varallisuuteen siten, että varakkaiden pesäluetteloissa ne esiintyvät useammin kuin vähemmän varakkaiden. Posliiniastiat näyttävät jakaantuneen eri varallisuusluokkiin hieman tasaisemmin kuin pelkästään kuumiin juomiin liittyvä esineistö.

Perunkirjoista muodostuva kuva varallisuuden ja kuumien juomien kulutukseen liitettävissä olevan esineistön suhteesta lienee ainakin suuntaa-antava, vaikka käytettävissä oleva aineisto on suhteellisen suppea ja varakkaat taloudet lienevät yliedustettuina suhteessa köyhiin. Kovin merkittävää määrää omaisuutta posliiniastioihin ei kuitenkaan ollut sidottuna. Esimerkkeinä voidaan käyttää kolmea perunkirjaa, joissa posliiniastioita on mainittu vuosien 1750–1776 välisenä aikana. Ensimmäisen henkilön omaisuuden arvoksi merkittiin yli 130 000 kuparitaalerialia, josta posliiniastioiden arvo oli alle 40 kuparitaalerialia. Toisen henkilön omaisuus oli yli 60 000 kuparitaalerialia ja posliinien arvo 167, kun puolestaan kolmannen omaisuuden arvoksi määriteltiin yli 23 000 kuparitaalerialia, josta posliiniesineiden arvo oli 17 kuparitaalerialia.²

Kaikkiaan perunkirjat näyttäisivät siis tukevan käsitystä, jonka mukaan kuumien juomien kulutus rajoittui varakkaimpiin talouksiin. Toisaalta yhteys varallisuuden ja kuumien juomien kulutuksen välillä ei välttämättä ole yksiselitteinen, sillä myös alempiin varallisuusryhmiin kuuluvat torniolaiset näyttävät omistaneen esimerkiksi

¹ Vuosien 1750–1776 väliseltä ajalta on säilynyt yhteensä 89 torniolaisen perunkirjat, joista on selvitetty omaisuuksien arvot. TKA Bia:2–7, OMA. Omaisuuksien arvojen ja varallisuusluokkien rajojen arvot eivät perustu mihinkään tiettyyn kaavaan tai tietoon, vaan ne on asetettu mielivaltaisesti.

² PK 15.3.1753, TKA Bia:3 1753–1756, OMA; PK 30.4.1767, TK Bia:4 1756–1767, OMA; PK 22–24.6.1767, TKA Bia:5 1756–1767 ja TKA Bia:5 1767–1769, OMA.

posliiniastioita. Joka tapauksessa on syytä epäillä, että pelkästään ylellisyysverotietoihin perustuva näkemys kuumien juomien kulutuksesta ei ole kovin luotettava, sillä kruunun määräyksiä nautintoaineiden veronmaksusta ja käyttökiellosta ei välttämättä noudatettu kovin tarkasti. Vuonna 1799 Torniossa seurueineen Torniossa vierailut Edward Daniel Clarke (2000, 57) kertoo tästä hyvän esimerkin:

Muutamana päivänä kaupunkiin tulomme jälkeen kutsuimme Tornion porvareita päivälliselle kanssamme. Kun huoneemme ei ollut tarpeeksi suuri heille kaikille, olimme lainanneet erään tanskalaisen herrasmiehen asuntoa. Siitä aiheutui melko hullunkurinen ongelma. Päivällisen päätteeksi saimme jäädä turhaan istumaan ja odottamaan tavanomaista kahvia. Viimein talon emäntä saapui ja melkoisen kuiskuttelun alettua kysyimme syytä siihen, kunnes lopulta kävi ilmi, ettei hän uskaltanut tarjota kahvia missään muualla kuin siinä huoneessa, jonka olimme vuokranneet. ”Mistä syystä”, kysyimme me. ”No, koska kahvin juonti on kielletty, pitäisi ainakin olla jotain pohjaa siinä verukkeessa, että olette tuoneet aineen mukanaan Tornioon”. Siirryimme sitten omaan huoneistoomme, mutta jotkut vanhemmista porvareista noudattivat kieltoa niin tunnontarkasti, etteivät halunneet tippaakaan kahvia, kun sitä tuotiin huoneeseen. Muuan kunnianarvoisa herra selitti, ettei ”kukaan maataan rakastava ruotsalainen koskaan maistaisi kahvia, tai muutenkaan edistäisi sellaisen aineen maahantuontia, joka niin suuresti oli vienyt maata rappioon.” Teetä eli teevettä, kuten he asian ilmaisevat, käytetään yleisesti korvikkeena.

Yhtenä mahdollisena selityksenä vähävaraisten torniolaisten omistamaan kuumiin juomiin liittyvään esineistöön voisi siis olla salakuljetettujen, verottomien nautintoaineiden kulutus – salakuljetus ei näytä olleen vierasta edes kaupungin virkamiehille (Mäntylän 1993, 263). Vertailun vuoksi todettakoon, että 1700-luvulla Brittein saarilla juodusta teestä puolet tai jopa 2/3 osaa oli salakuljetettua (Shammas 1993). Posliiniastioiden hankkimiseen, omistamiseen ja käyttöön liittyviä kysymyksiä – samoin kuin historiallisessa arkeologiassa nykyisin suositun kulutuskeskeisen esinetutkimuksen mielekkyyttä – on kuitenkin syytä tarkastella hieman perusteellisemmin.

Kulutus, käyttäytyminen ja esineiden materiaalisuus

Kuten aiemmin todettiin, keramiikkaa on historiallisen ajan arkeologiassa käytetty kotitalouksien (socio)ekonomisen statuksen määrittämiseen, ja tämän lähestymistavan puitteissa posliinia on suhteellisen (ja etenkin varhaisemmalla uudella ajalla myös absoluuttisen) kalleutensa vuoksi pidetty ennen kaikkea varakkaiden kulutustottumuksiin liittyvänä esineryhmänä sekä Ruotsissa että muualla maailmassa. Esimerkiksi Yentsch (1991; 1994, 143–146) pitää posliiniastioita eliitin (sukupuolittuneena) keinona manifestoida asemaansa 1700-luvun Annapoliksessa (Maryland, USA). Yentschin näkemyksen mukaan miehet vertailivat, valitsivat ja hankkivat kallista tuontikeramiikkaa ja naiset – ennen kaikkea mustat naisorjat – puolestaan pesivät, hoitivat ja varastoivat sitä. Isät antoivat tyttärilleen kalliita posliiniastiastoja häälajjoiksi ja hankkivat näin sosiaalista arvostusta samalla kun he kunnioittivat morsianta ja hänen uutta perhettään.

Ajatus tiettyjen esinetyyppien yhteydestä varakkuuteen, tai yleisemmin materiaallisen kulttuurin yhteydestä taloudelliseen ja sosiaaliseen statukseen, voi tuntua lähtökohtai-

sesti järkevältä – meidän omassa yhteiskunnassamme vähäosaiset hankkinevat vain harvoin Villeroy & Bochin astiastoja tai Bentley Motorsin autoja. Yllä on myös käynyt ilmi, että ainakin jonkinlainen korrelaatio on löydettävissä varallisuuden ja tiettyjen hyödykkeiden kulutuksen sekä tiettyjen esinetyyppien esiintymisen välillä 1700-luvun jälkipuolen Torniossa. Tästä huolimatta voidaan perustellusti väittää, että historiallisen ajan arkeologiassa esiintyvät pyrkimykset yhdistää (sosio)ekonominen status ja materiaallinen kulttuuri ovat varsin ongelmallisia, sillä ne uusintavat kyseenalaisia oletuksia ihmisen käyttäytymisestä uuden ajan alkupuolen maailmassa. Vaikka tämä kritiikki liittyy ennen kaikkea Euroopan perifeerisiä alueita koskevaan tutkimukseen, sillä on myös yleisempää relevanssia.

Sosioekonomisen statuksen ja materiaalisin kulttuurin välisen yhteyden luonnetta on historiallisen ajan arkeologiassa kuvattu esimerkiksi seuraavalla tavalla:

Tavaroita hankittaessa tietyt vaihtoehdot on *tietoisesti valittu* toiset hylätty, koska ne eivät ole sopineet sosiaaliseen tilanteeseen tai koska ne ovat olleet liian kallia. [...] Henkilöt, joilla oli sama sosiaalinen ja taloudellinen eli sosioekonominen status, *pyrkivät todennäköisesti osoittamaan* kuulumistaan tiettyyn luokkaan samankaltaisilla kulutusvalinnoilla. [...] Toisaalta on otettava huomioon mahdollinen *pyrkimys osoittaa todellista korkeampaa statusta*, jolloin materiaallinen kulttuuri voidaan nähdä siltana todellisen ja tavoitellun tilanteen välillä. (Niukkanen 2002, 35, kurssiivit lisätty. Niukkanen tukeutuu teksteihin Henry 1991, 6; Hällans & Anderson 1992, 199–201; Rosen 1999, 17.)

Lainauksessa esiintyvän näkemyksen mukaan (varhaisen uuden ajan) ihmiset olivat paitsi rationaalisia myös vapaita toimijoita, jotka tekivät tietoisia ja laskelmoituja kulutusvalintoja eri vaihtoehtojen välillä sekä ymmärsivät valintojensa seuraamukset. Tähän oletukseen sisältyy useita ongelmia, joista ensimmäinen koskee valintojen vapautta ja hyödykkeiden saatavuutta. Esimerkiksi Wurst ja McGuire (1999, 196; ks. myös Campbell 1996) kritisoivat käsitystä yksilöistä vapaina toimijoina: ”The issue is not what people buy, but the social relations that enable and constrain what they buy.” Sosiaaliset suhteet ovat epäilemättä vaikuttaneet kulutusvalintoihin monin tavoin, mutta jo pelkästään hyödykkeiden saatavuus on voinut riippua henkilökohtaisista suhteista (Schönborg Nilsson & Rosén 2003, 27; Ikäheimo 2004).

Campbell (1993) on kritisoinut historiallisessa kulutustutkimuksessa esiintyvää taipumusta liittää esineet ja sosioekonominen status suoraviivaisesti toisiinsa. Hän korostaa aiheellisesti, että kulutustutkimuksessa ei ole riittävästi huomioitu, miten makutottumukset, mukavuuden halu, muoti ja esteettiset, kulttuuriset arvot (jne.) ovat vaikuttaneet kulutuskäyttäytymisen muotoutumiseen. Campbellin mielestä on mahdollista todistaa, että hyödykkeiden kuluttaminen liittyisi ensisijaisesti sosiaaliseen tai taloudelliseen asemaan, ja kulutusvalintoja tulisikin käsitellä tapauskohtaisesti. Scott (1997, 146) kysyy – jokseenkin retorisesti – olisiko esimerkiksi tiettyjen astioiden hankkimiseen vaikuttanut enemmänkin niiden tarpeellisuus ja funktio kuin koristelu ja hinta. Ylipäättään ei edes ole ilmeistä, että kuluttaminen liittyisi enemmän tietoiisiin valintoihin kuin tottumuksiin ja impulsseihin (Campbell 1996).

Toinen ongelmallinen oletus sosioekonomisen statuksen ja materiaalisin kulttuurin välisten korrelaatioiden etsimisessä liittyy jäljittelyyn eli oletettuun pyrkimykseen osoittaa kulutusvalintojen kautta todellista korkeampaa statusta. Kuten aiemmin todettiin, näyttävät myös vähemmän varakkaat kaupunkilaiset toisinaan omistaneen posliiniasti-
oita 1700-luvun jälkipuolen Torniossa. Ovatko nämä – tai esimerkiksi slummialueiden kaivauksissa toisinaan löytyvät kalliit ja eksoottiset esineet (esim. Matthews 1999,

172–173) – merkkejä jäljittelevästä kulutuskäyttäytymisestä? Jäljittelevä kulutusikäyttäytyminen on epäilemättä todellinen ilmiö, mutta sitä ei kuitenkaan voida pitää universaalina käyttäytymismallina (ks. Bell 2002). Esineiden arvot ja merkitykset ovat kontekstisidonnaisia ja voivat siis merkitä hyvin erilaisia asioita samankin yhteisön eri jäsenille (Miller 1987, 107; Matthews 1999, 172–174; Nilsson Schönborg & Rosén 2003, 36). Voi olla mielekkäämpää ajatella eri yhteiskuntaluokkien ihmisten luovan identiteettiään keskenään erilaisten kulutustottumusten kautta sen sijaan, että alempien luokkien kuvitellaan pakonomaisesti jäljittelevän sosiaalista eliittiä.

Kulutusvalintojen ”symbolisen” ulottuvuuden ylikorostaminen myös redusoi esineiden hankkimisen ja käyttämisen eräänlaiseksi sosiaalisesti näytelmäksi, jossa esineitä ei enää käsitellä materiaalisina objekteina vaan immateriaalisina merkkeinä, ei-verbaalisen kommunikaation välineinä. Esineet esiintyvät siis pelkkinä heijastuksina niiden ”takana” olevista ihmisistä ja yhteisöistä, jolloin materiaalisen kulttuurin luonne – sen rooli osana elettyä ympäristöä – jää vaille ansaitsemaansa huomiota. On ironista, että samaan aikaan kun me olemme yhä enemmän ja enemmän materiaalisen kulttuurin ympäröimiä, materiaalisen kulttuurin tutkimus on keskittynyt materiaalisen kulttuurin immateriaalisiin puoliin – representaatioihin, metaforiin ja symboliikkaan (Olsen 2003, 90, 93–94).

Tämän kehityksen seurauksena esineiden funktioon ja varsinaiseen käyttämiseen liittyvät kysymykset ovat historiallisen ajan arkeologiassa joutuneet ainakin osittain paitsioon. Esineiden funktioon liittyvä problematiikka ei ehkä vaikuta kovin olennaiselta kysymykseltä senkään vuoksi, että uuden ajan materiaalinen kulttuuri tuntuu meistä usein varsin tutulta – osin samat esinetyypit ovat edelleen osa arkipäiväistä elämäämme – mutta tämä tuttuuden tunne voi olla hyvin harhaanjohtavaa; se perustuu ennen kaikkea kyseenalaiseen kuvitelmaan siitä, että esineiden käyttötarkoitus voitaisiin päätellä niiden muodollisista ominaisuuksista (ks. Graves-Brown 1995; myös Nurmi 2005; Herva & Nurmi, valmisteilla). Mutta kuten Orser (1996b, 116–117) huomauttaa, esineiden ymmärtämisen kannalta ei välttämättä ole tärkeintä se, mihin esineet (oletettavasti) tarkoitettiin vaan mitä niistä ”elinkaarensa” aikana tuli. Käytännössä tällaisia kysymyksiä on kuitenkin tarkasteltu varsin vähän historiallisen ajan arkeologiassa, eikä etenkin hyödykekeskeinen ja kulutusorientoitunut näkökulma tarjoa kovin hyviä lähtökohtia sellaisten käsittelyyn.

Perimmäinen ongelma on kulutusorientoituneeseen lähestymistapaan liittyvä esineiden elinkaaren marginalisointi; korostaessaan esineiden hyödykeluonnetta se keskittyy vain tiettyyn vaiheeseen niiden elämässä, nimittäin esineisiin kohdistuvaan haluun ja niiden hankkimiseen. Esineillä on kuitenkin elinkaarensa aikana potentiaalisesti useita merkityksiä ja käyttötarkoituksia, eikä ole syytä olettaa, että esineet olisivat 1700-luvun Torniossa olleet ensisijaisesti merkityksellisiä hyödykkeinä. Toisin sanoen on harhaanjohtavaa olettaa, että esimerkiksi posliinikupit olisivat ensisijaisesti kuumien juomien kulutusta varten ja niiden kaikki muut käyttötarkoitukset jollain tapaa ”sekundäärisiä” ja vähemmän tärkeitä (ks. myös Scott 1997). Yhtä lailla kyseenalaista on pitää esineiden uudelleenkäyttöä vain alhaisen varakkuuden merkinä, sillä tällöin oletetaan ihmisten omaavan jonkinlaisen sisäänrakennetun ”shop till you drop” -mentaliteetin; vain ne kierrättävät, joilla ei ole varaa kuluttaa. Mikäli siis pyrkimyksenä on ymmärtää sellaisten näennäisesti tutujen esineiden kuin posliinastioiden merkitys 1700-luvun torniolaisille, niitä on syytä käsitellä oman historiansa omaavina materiaalisina esineinä – ei pelkästään heijastuksena omistajiensa sosioekonomisesta statuksesta tai kuluttajakäyttäytymisestä, jota vieläpä pyritään mallintamaan hyvin suoraviivaisten ihmisten käyttäytymistä käsittelevien oletusten kautta.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa on käsitelty materiaalisen kulttuurin ja varallisuuden suhdetta 1700-luvun loppupuolen Torniossa posliiniastioiden ja muiden kuumien juomien nauttimiseen liittyvien esineiden kautta. Vaikka varallisuuden ja mainittujen esinetyyppien välillä näyttää olevan yhteys, artikkelissa on pyritty osoittamaan, että yhteyden luonne ei ole niin yksinkertainen kuin esineiden ja (sosio)ekonomisen statuksen korrelaatioita selvittävässä tutkimuksessa on tavattu olettaa. Toisin sanoen löydettyjen korrelaatioiden merkitys on ainakin osittain tulkittu väärin, koska itse tulkinnan viitekehyksiin on sisäänrakennettuna hyvin suoraviivaisia ja perustelemattomia ihmisen (kuluttaja)käyttäytymistä koskevia oletuksia.

Kulutusorientoituneen esinetutkimuksen tuominen aiemmin lähinnä esineiden valmistuksesta ja levinnästä kiinnostuneeseen (historiallisen ajan) arkeologiaan edustaa epäilemättä merkittävää kehitysaskelta. Esineiden tarkastelu hyödykkeinä ei siis ole sinänsä ongelmallista, mutta hyödykeluonteen ylikorostuminen sen sijaan on, koska tällöin esineiden muut, mahdollisesti jopa tärkeämmät ominaisuudet jäävät helposti marginaaliin. Kulutusorientoitunut lähestymistapa myös painottaa esineiden kommunikatiivista ja ilmaisevaa luonnetta niiden materiaalisuuden sijaan, minkä vuoksi esineiden funktioiden ja merkitysten monimuotoisuutta ei kyseisen lähestymistavan puitteissa pystytä riittävästi huomioimaan. Niin hyödyllinen kuin kulutustutkimukseen suuntautunut historiallisen ajan arkeologia muutoin ehkä onkin, se myös luo ainakin osittain vääränlaisia mielikuvia ihmisten ja esineiden suhteesta eli esineiden roolista osana ihmisten arkipäiväisiä käytänteitä ja elettyä ympäristöä.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Tornion kaupungin arkisto (TKA), perukirjat vuosilta 1666-1776, Oulun maakunta-arkisto (OMA).
- Bell, A. 2002: Emulation and empowerment: material, social, and economic dynamics in eighteenth- and nineteenth-century Virginia. *International Journal of Historical Archaeology* 6(4): 253–298.
- Campbell, Colin 1993: Understanding traditional and modern patterns of consumption in eighteenth-century England: a character-action approach. *Consumption and the World of Goods* (eds.) J. Brewer & R. Porter. London: Routledge.
- Campbell, Colin 1996: The meaning of objects and the meaning of actions: a critical note on the sociology of consumption and theories of clothing. *Journal of Material Culture* 1(1): 93–105.
- Clarke, Edward Daniel 2000: *Napapiirin takaa alas Pohjanmaalle 1799*. Edward Daniel Clarcken matkat Lapissa ja Pohjanmaalla syyskesällä 1799. Jyväskylä: IdeaNova Oy.
- Courtney, Paul 1997: The tyranny of constructs: some thoughts on periodisation and culture change. *The Age of Transition: The Archaeology of English Culture 1400–1600* (eds.) D. Gaimster & P. Stamper. Exeter: Oxbow Books.
- Deetz, James 1977: *In Small Things Forgotten: The Archaeology of Early American Life*. New York: Anchor Press.
- Gell, A. 1998: *Art and Agency: An Anthropological Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Graves-Brown, P. 1995: Stone tools, dead sheep, saws and urinals: a journey through art and skill. Teoksessa A. Schofield (ed.), *Lithics in Context: Suggestions for the Future Directions of Lithic Studies*. London: Lithic Studies Society.
- Graves-Brown, P. (ed.) 2000: *Matter, Materiality and Modern Culture*. London: Routledge.
- Henry, Susan 1991: Consumers, commodities, and choices: a general model of consumer behaviour. *Historical Archaeology* 25.
- Herva, V.-P. 2002: *Kaupunkiarkeologinen pelastuskaivaus, Tornio Keskikatu 29–35*. Kaivauskertomus Oulun yliopiston Arkeologian laboratorion topografisessa arkistossa.

- Herva, V.-P. & Nurmi, R. valmisteilla: Strange things: consumption, object biography and early modernity in a European periphery.
- Hyvönen, H. 1983: *Suomalaista keramiikkaa*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Hyvönen, H. 1986: *Kiinalaista posliinia Suomessa – Chinese Porcelain in Finland*. Helsinki: Museovirasto.
- Hållans, Ann-Mari & Andersson, Carolina 1992: Aquiring, using and discarding: consumption patterns in the 18th-century town of Nyköping. In *Rescue and Research: Reflections of Society in Sweden 700–1700 A.D.* Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 2.
- Ikäheimo, J. 2004: Resistance is futile, you will be assimilated! Porcelain and the modernization of 17th and 18th century Tornio. Esitelmä 22. pohjoismaisessa arkeologikonferenssissa Oulun yliopistossa 19.8.2004.
- Johnson, Matthew 1996: *An Archaeology of Capitalism*. Oxford: Blackwell.
- Klinge, Matti 2002: Suomen 1700-luvun kulttuuri. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto* (toim.) R. Knapas ja N. E. Forsgård. Helsinki: Tammi.
- Leone, Mark P. & Shackel, Paul A. 1987: Forks, clocks and power. *Mirror and Metaphor: Material and Social Constructions of Reality* (eds.) D. W. Ingersoll, Jr. & G. Bronitsky. Lanham: University Press of America.
- Lucas, G. 2004: *An Archaeology of Colonial Identity: Power and Material Culture in The Dwars Valley, South Africa*. New York: Plenum.
- Markkanen, Erkki 1988: Perukirja tutkimuslähteenä. *Studia Historica Jyväskylänsestä* 37. Jyväskylä.
- Matthews, K. 1999: Familiarity and contempt: the archaeology of the 'modern'. Teoksessa S. Tarlow & S. West (eds.), *The Familiar Past? Archaeologies of Later Historical Britain, 1550–1950*. London: Routledge, 155–178.
- Miller, Daniel 1987: *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell.
- Miller, Daniel (ed.) 1997: *Material Cultures: Why Some Things Matter*. London: Routledge.
- Miller, George 1980: Classification and economic scaling of 19th-century ceramics. *Historical Archaeology* 14: 1–40.
- Miller, George 1991: A revised set of CC index values for classification and economic scaling of English ceramics from 1787 to 1880. *Historical Archaeology* 25: 1–25.
- Mäntylä, Ilkka 1971: *Tornion kaupungin historia, 1. osa 1621–1809*. Tampere: Kustannusosakeyhtiö Sanan Tie.
- Mäntylä, Ilkka 1993: Tornio – kaupunki. *Tornionlaakson historia II* (toim.) O. Hederyd & Y. Alamäki. Jyväskylä: Tornionlaakson kuntien historiatoimikunta.
- Newman, Richard 2001: *The Historical Archaeology of Britain, c. 1540–1900*. Sparkford: Sutton Publishing.
- Nilsson Schönborg, G. 2001: *Kinesiskt importporlin i Göteborg sett ur ett arkeologiskt perspektiv*. Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för arkeologi.
- Nilsson Schönborg, Göte & Rosén, Christina 2003: Om Värdet av keramik. Kärli i jordfynd, bouppteckningar och den arkeologiska litteraturen. *META nr 2/2003: 18–40*.
- Niukkanen, Marianna 2002: Uuden ajan alun keramiikka varallisuuden mittarina. *SKAS 4/2002: 35–42*.
- Nordberg, Henri 1996: Pesäluetteloiden kirjainainnat 1700-luvun Torniossa. *Tornionlaakson vuosikirja 1996* (toim.) H. Nordberg & M. H. Lappalainen. Haparanda, Tornio: Tornionlaakson Neuvosto, Tornionlaakson maakuntamuseo.
- Nurmi, R. 2005: Elämä on peliä – tai sitten ei: omavalmistestien “pelinappuloiden” tulkintaa. *Muinaistutkija 2/2005*.
- Olsen, B. 2003: Material culture after text: re-membering things. *Norwegian Archaeological Review* 36(2): 87–104.
- Orser, Charles E. Jr. 1996a: Beneath the material surface of things: commodities, artifacts, and slave plantations. In R. Preucel and I. Hodder (eds.), *Contemporary Archaeology in Theory: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Orser, Charles E. Jr. 1996b: *A Historical Archaeology of the Modern World*. New York: Plenum Press.
- Orser, C. Jr. 2003: *Race and Practice in Archaeological Interpretation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Outhier, Réginald 1975: *Matka Pohjan perille 1736–1737*. Kirjoittanut Réginald Outhier, Besançonin hiippakunnan piispa, Kuninkaallisen tiedeakatemian kirjeenvaihtaja. Ranskan-

- kielisestä alkuteoksesta *Journal d'un Voyage au Nord* (1744) suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.
- Pennell, S. 1999: The material culture of food in early modern England, c.1650–1750. Teoksessa S. Tarlow & S. West (eds.), *The Familiar Past? Archaeologies of Later Historical Britain, 1550–1950*. London: Routledge, 35–50.
- Rosén, Christina 1999: *Föremål och social status i Halmstad ca 1550–1750*. Göteborg: Göteborg University.
- Scott, Elizabeth 1997: "A little gravy in the dish and onions in a tea cup": what cookbooks reveal about material culture. *International Journal of Historical Archaeology* 1(1): 131–155.
- Shammas, Carole 1993: Changes in English and Anglo-American consumption from 1550 to 1800. In J. Brewer & R. Porter (eds.), *Consumption and the World of Goods*. London: Routledge.
- Teerijoki, Ilkka 1993: Väkiluku ja väestön rakenne 1600- ja 1700-luvulla. O. Hederyd & Y. Alamäki (toim.), *Tornionlaakson historia II*. Jyväskylä: Tornionlaakson kuntien historia-toimikunta.
- Warner, Mark S. 2002: Commodification. *Encyclopedia of Historical Archaeology* (ed.) C. E. Orser Jr. London: Routledge.
- Wurst, L. & McGuire, R. 1999: Immaculate consumption: a critique of the "shop till you drop" school of human behavior. *International Journal of Historical Archaeology* 3(3): 191–199.
- Yentsch, Anne 1991: The symbolic division of pottery: sex-related attributes of English and Anglo-American household pots. *The Archaeology of Inequality* (eds.) McGuire, R. & Paynter, R. Oxford: Blackwell.
- Yentsch, Anne Elizabeth 1994: *A Chesapeake Family and Their Slaves*. Cambridge: Cambridge University Press.

SUMMARY

Porcelain tableware, wealth and consumer behaviour in 18th-century Tornio

Historical archaeology has been concerned with correlations between material culture and socio-economic status since the 1970s. Pottery, in particular, is often considered useful for estimating the economic status of households. In the 1980s and especially in the 1990s, historical archaeology became increasingly interested in consumption and related practices. This paper discusses the relationship between material culture, wealth and consumer behaviour in 18th-century Tornio on the basis of porcelain and other artefacts associated with the consumption of coffee and tea. It will be shown that even though the material culture of coffee and tea consumption can be associated with wealth in 18th-century Tornio, straightforward assumptions regarding consumer behaviour should not be drawn on this basis. Moreover, it is argued that the tendency in historical archaeology to regard artefacts primarily as commodities neglects their materiality and can thus severely misrepresent the functions and meanings of things.